

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1985.3.04>

Marian BISKUP

SAKSA ORDU LINNUSTE VISITATSIOON LIIVIMAAL 1488. AASTAL

Liivimaa orduaja historiograafia suurim lünk on ordu ennast puudutavate, sealhulgas tema siseelu, organisatsiooni ja maavalduste haldamise kohta käivate uurimuste puudumine. Viimati nimetatu kehtib ka Liivimaa piiskopkondade ajaloo suhtes. Uurimisülesanded, eeskätt ordu puhul, on küll juba aastate eest seatud,¹ kuid sel alal pole suurt midagi ära tehtud.

Peamine raskus nende küsimuste käsitlemisel on allikabaasi puudulikkus: see on väga napp ning pealegi hajali. Saksa ordu Liivimaa haru struktuuri ja valduste uurimisel on erilise tähtsusega visitatsioonid, mida 14. ja 15. sajandil tegid oma saadikute (visitaatorite) kaudu Liivimaa maameistrite ülemused — Preisimaal asuvad kõrgmeistrid.² Visitatsioonimaterjale pole kahjuks kuigivõrd säilinud. Kõige tähtsam neist on kõrgmeister Ludwig von Erlichshauseni ülesandel 1451. aastal teostatud visitatsiooni protokoll (seegi pole täielik). Trükis on see avaldatud ürikupublikatsioonis «Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch» (11. kd.).³ Seda visitatsiooni on juba analüüsitud (näit. L. Arbusow sen.⁴, F. Benninghoven⁵) Liivimaa ordukonventide suuruse ning ordulinnuste paiknemise ja varustatuse määramiseks.

Suurt huvi on tekitanud ka 16. sajandi esimesest poolest pärinevad ordu isikuloendid, mis on säilinud Saksa Ordu Keskarhiivis Viinis. Mõned neist on avalikkuse ette toonud L. Arbusow.⁶ Viljandi komtuurkonna koosseisud 1554. aastast on publitseerinud P. Johansen.⁷

15. sajandi teise poolega seevastu pole tegeldud. See on kahtlemata tingitud seisakust Liivimaa ürikuteraamatu publitseerimisel: seal on kahjuks lünk aastaist 1472—1494. Arvatavasti sellepärast on tänini pub-

¹ Johansen, P. Ein Verzeichnis der Ordensbeamten und Diener im Gebiete Fellin vom Jahre 1554. — Sitzungsberichte der Altertumforschenden Gesellschaft zu Pernau, 9. Pernau, 1930, 121; Wittram, R. Die deutsche Geschichtsforschung in den baltischen Landen. — In: Deutsche Ostforschung, 2. Leipzig, 1943, 455; vt. ka Hellmann, M. Das Lettenland im Mittelalter. Münster, 1954, lk. X.

² Arbusow, L. Die Visitationen im Deutschen Orden in Livland. — Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus dem Jahre 1902. Riga, 1903, 179 jj.

³ Liv-, est- und kurländisches Urkundenbuch. Begründet von F. G. v. Bunge, im Auftrage der baltischen Ritterschaften und Städte fortgesetzt von Hermann Hildebrand, Philipp Schwartz und Leonid Arbusow. Erste Abteilung, Band 11. Riga; Moskau, 1905, nr. 160.

⁴ Arbusow, L. Die im Deutschen Orden in Livland vertretenen Geschlechter. — Jahrbuch für Genealogie, Heraldik und Sphragistik 1899. Mitau, 1901, 32.

⁵ Benninghoven, F. Probleme der Zahl und Standortverteilung der livländischen Streitkräfte im ausgehenden Mittelalter. — Zeitschrift für Ostforschung, 1963, H. 4, 615 jj.; vrd. Benninghoven, F. Die Burgen als Grundpfeiler des spätmittelalterlichen Wehrensens im preussisch-livländischen Deutschordensstaat. — In: Die Burgen im deutschen Sprachraum. Vorträge und Forschungen XIX. Sigmaringen, 1976, 585 jj.

⁶ Arbusow, L. Die Visitationen, 188 jj.

⁷ Johansen, P. Ein Verzeichnis, 122 jj.

litseerimata ja analüüsimate Liivimaa linnuste visitatsiooniprotokoll, mis on kindlasti pärit 1488. aastast kõrgmeister Martin Truchsess von Wetzhauseni saadikute visitatsioonist. Protokoll asub Saksa Ordu Keskarhiivis Viinis (Abteilung Livland, 6/2, f. 6r—9r) ning sisaldab kuuleheküljelise visitatsioonikirjelduse. Esimesena andis sellest allikast informatsiooni L. Arbusow 1903. aastal. Ta tegi kindlaks selle daatumini ning rõhutas, et see oli tingimata viimane visitatsioon, mis toimetati kõrgmeisteri korraldusel.⁸ Niisugune arvamus näib olevat täiesti põhjendatud. Kuid Arbusow ise ei kasutanud visitatsiooni admestikku täielikult, vaid tsiteeris seda ainult tükati maameister Wolter von Plettenbergi isiku käsitlemisel.⁹

Liivimaa linnuste viimase visitatsiooni protokolliga tutvumisel jääb mulje, et see väärib täielikku publitseerimist koos lühikese kommentaariga. Visitatsiooni tekst on nimelt vahelüli 1451. aasta visitatsiooni ning 16. sajandi esimese poole andmete vahel Liivimaa linnustest.

Allika tekst ei anna aastaarvu, aga mõned andmed visitatsiooni kohta osutavad selgesti 15. sajandi teisele poolele. Kuid lõplikult täpsustab daatumi (aasta 1488) kõrgmeister Martin Truchsess von Wetzhauseni korraldus 2. jaanuarist 1488 Balga komtuurile (ühtlasi ülemlõivurile) Hieronym von Gebesattelile käsuga viia Liivimaal läbi visitatsioon samal kombel, nagu oli tehtud 1482. aastal Saksamaa ordu linnustes. Kõrgmeister osutab korralduses oma kirjale, mis volitab visitaatoreid summaarselt visitatsiooni tegema, kuid kirja originaali ega ärakirja pole.¹⁰ Seepärast ei ole praegu teada Preisi visitaatorite täiskoesse (1451. aastal oli visitaatoreid kaks, neist üks orduvaimulik¹¹), küll aga pidi peosa etendama komtuur Gebesattel. Tema pidi ühtlasi pärast visitatsiooni mõjutama Liivimaa maameistrit Johann Freitag vom Loringhofet tulema 1488. aasta sügisel Preisimaale ordu suurvõimudele, kuhu Truchsess kavatses kutsuda ka Saksa maameistri Reinhard von Neippergi.

See oli kooskõlas kogu ordu reformimise plaaniga, mida kõrgmeister Truchsess arendas seitsmekümnendate aastate lõpust saadik, mõeldes tagasi pöörduda 13. sajandi ordustatuutide aluste juurde.¹² Kuid selle plaani vastu oli esialgu Saksa maameister. 1482. aastal oli ta küll nõustunud Saksamaa ordulinnuste visiteerimisega Preisi visitaatorite poolt, aga 1488. aasta algul keeldus tulemast Preisimaale ning avaldas valmisolekut mitte rohkemaks kui oma esindajate saatmiseks ordu suurvõimudele sama aasta sügisel.¹³ Ordu Liivimaa haru võimud aga vaidlesid 1481. aastal vastu Liivimaa linnuste ja konventide visiteerimisele, pidades silmas rasket sise- ja välisolukorda.¹⁴

Olukord Liivimaal muutus mõnel määral ning 1488. aasta algul (jaanuaris-veebruaris) läksid sinna Preisi visitaatorid. Nad sõitsid läbi tähtsamad linnused, põhiliselt ordu komtuur- ja foogtkondade keskused.

⁸ Arbusow, L. Die Visitationen, 183.

⁹ Arbusow, L. Stilleben der Ordensmeister von Livland (Wolter von Plettenberg). — In: Heimatbuch für die baltische Jugend. Teil 2. Riga, 1912, 87.

¹⁰ Geheimes Staatsarchiv, Berlin-Dahlem, Ordensbriefarchiv (= OBA), nr. 17381; vrd. Joachim, E., Hubatsch, W. Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum. Pars I, vol. 2. Göttingen, 1950, nr. 17381. Vrd. ka Voigt, J. Geschichte Preussens, 9. Königsberg, 1839, 161, 162, viide 2, kus on aga ekslikult väidetud, nagu oleks kõrgmeister Truchsess saatnud visitaatorid ka Saksamaale. Truchsessi kirja tekstis on juttu ainult Liivimaa visiteerimisest.

¹¹ Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. Begründet von F. G. v. Bunge, im Auftrage der baltischen Ritterschaften und Städte fortgesetzt von Hermann Hildebrand. Band 9, 1436—1443. Riga; Moskau, 1889, nr. 101.

¹² Vrd. Voigt, J. Geschichte Preussens, 9, 161; Dralle, L. Der Staat des Deutschen Ordens in Preussen nach dem 2. Thorner Frieden. Wiesbaden, 1975, 129 jj.

¹³ Voigt, J. Geschichte Preussens, 9, 161; Regesta, nr. 17387.

¹⁴ Voigt, J. Geschichte Preussens, 9, 136—137; Regesta, nr. 16977, 16978.

Visitatsiooni protokollist ilmneb, et peaülesanne oli kontrollida, kuidas linnused on varustatud toidumoonaga, relvade ja laskemoonaga, samuti linnusekirikute varustatust kirikuriistadega, vaimulike arvu, kuid ühtlasi ka komtuuride (või foogtide) ning konvendis elavate vendade vaimuliku elu ilminguid. Eelkõige pöörati tähelepanu linnuste materiaalsele varustatusele. Selles ei kajastunud mitte ainult Saksa ordu liikmete elustiili ilmalikustumine, vaid ka Liivimaa tolleaegne raske sise- ja välisolukord. Liivimaad ohustas nimelt Pihkva ja Novgorodi hõivanud (1478. a.) Moskva suurvürsti Ivan III vägede rünne. Juba 1481. aastal toimus esimene tõsine relvastatud sissetung Pihkvast ja Novgorodist Lõuna-Eestisse Viljandini välja ning Liivimaa maameistril Bernd von der Borchil läks hädavaevu korda sõlmida kümneks aastaks vaherahu Novgorodi ja Pihkvaga. Samal ajal jätkus Liivimaal orduvõimude ammune äge tüli Riia peapiiskoppide ja Riia linnaga ordu ülemvõimu pärast; 1484. aasta keskpaiku põletasid Riia kodanikud koguni Riia ordulinnuse maha. 1486. aastal õnnestus Rootsi vahendusel ajutiselt reguleerida suhteid Riia uue peapiiskopi Michael Hildebrandi, Riia linna ning uue (1483. aastast) maameistri Johann Freitag vom Loringhofe vahel. Kuid olukord jäi edaspidigi pingeliseks ning see viis juba 1489. aastal uue relvastatud võitluseni Riia ja ordu vahel.¹⁵

Preisi visitaatorid saabusid Liivimaale ajutisel sõjategevuse vaheajal ja nende peamine huviobjekt oli linnuste relvastus- ja moonastusolukord. Nad tulid kahtlemata maateed mööda Klaipeðast ning jõudsid kõigepealt Kuramaale. Siin visiteerisid nad järgemööda Kuldīga, Ventspils, Kandava, Tukumsi, Dobele ja Jelgava linnust. Seega käisid nad kõigis komtuurkonnakeskustes (Kuldīga, Jelgava, Dobele, Ventspils) ning kahes foogtkonnakeskuses (Tukums, Kandava). Seejärel siirdusid nad Lõuna-Liivimaale (Lätimaale), sõites nähtavasti Väinat mööda ülesvoolu, visiteerisid linnuseid Salaspilsis, Aizkraukles, Sēlpilsis ning jõudsid lõunas Daugavpilsini. Sellel alal käidi kahes kõige tähtsamas komtuurilinnuses (Aizkraukles ja Daugavpilsis) ja mindi mööda mässama hakanud, tollal mahapõletatud linnusega Riiast ning Daugavgrīvast. Järgnevalt siirdusid visitaatorid Ida-Lätimaale (Latgalesse) ja revideerisid sealset foogtilinnust Rēzeknes ning komtuurilinnust Alūksnes, seega jällegi tähtsmaid kaitse- ja halduskeskusi Lätimaa kagunurgas.

Edasi liikusid visitaatorid kirdesse ning jõudsid Kesk-Eestisse, kus nad revideerisid kesket komtuurilinnust Viljandis. Nende tee viis edasi Põhja-Eestisse läbi Järva foogtkonna (selle foogtilinnus oli Paides), siis Virumaale Rakvere foogtilinnusesse ja Narva foogtilinnusesse, mis Narva jõe ääres piirnes Moskva suurvürstiriigile kuuluvate maadega. Pärast seda suundusid visitaatorid Harjumaale ja visiteerisid kesket komtuurilinnust Tallinnas. Tee viis lääne poole. Läänemaal revideeriti Lihula linnust (ordu ja Saare-Lääne piiskopi ühisvaldust) ning Saaremaal Maasilinna foogtilinnust. Siis pöördusid visitaatorid Pärnu komtuurilinnuse kaudu Põhja-Lätimaale. Siin visiteerisid nad Burtneki linnust, mis polnud halduskeskus, vaid ainult relvastatud tugipunkt ja viljaladu. Visitatsiooni peaesmärk oli Võnnu (Cēsise) linnus, maameister Johann Freitag vom Loringhofe residents. Maameistriga peeti ilmselt tulemusteta läbirääkimisi Preisimaal kavandatud ordu suurkapiitli asjus. Visitatsiooni viimased punktid olid linnused Kesk-Lätis: Sigulda (maamarssal Kort von Herzenrade residents) ning Riiast kirdes asuv Adaži (see oli pärast Riia linnuse hävitamist ajutiselt foogtkonna keskus).

Preisi visitaatorid sõitsid ühtekokku läbi 24 linnust: 6 Kuramaal,

¹⁵ *Arbusow, L.* Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. Riga, 1918, 125 jj.; *Wittram, R.* Baltische Geschichte. München, 1954, 55; *Cosack, H.* Livland und Russland zur Zeit des Ordensmeisters Johannes Freitag. — Hansische Geschichtsblätter, 28 (1923); 31 (1927).

10 Lätimaal ja 8 Eestis. Kõigi Liivimaa ordulinnuste arv ulatus sel ajal küll umbes 60-ni¹⁶, kuid ainult 32 (ilma Riia 31) neist olid tähtsad keskused (15 komtuurkonna ja 16 foogtkonna keskust).¹⁷ Visitaatorid külastasid kokku 13 komtuurilinnust (kaasa arvatud maameistri residents Vönnus) ning 10 foogtilinnust ja üht varustuslinnust (Burtniekis). Niisiis jäeti kõrvale ainult 2 komtuurilinnust (Daugavgrīva Lätimaal ja Kursi Eestis) ning 6 foogtilinnust (2 Kuramaal — Bauska ja Grobiņa; 4 Eestis — Karksi, Toolse, Põltsamaa ja Vasknarva). Ühtekokku revideerisid visitaatorid siiski 2/3 kõigist halduskeskuseks olevaist linnustest, sealhulgas kõiki peamisi keskusi nii Kuramaal, Lätimaal kui Eestis. Seetõttu on raske omaks võtta seisukohta, nagu poleks visitatsiooni protokollis tekst täielik. Hõlmab ta ju tegelikult kõik põhilised halduskeskused ordu võimu all oleval Liivimaal.

1488. aasta visitatsiooni andmestik näitab, et Liivimaa ordulinnused (välja arvatud Daugavpils) olid suuremalt osalt hästi varustatud toidumoonaga ja relvastusega. Paneb imestama, et oli olemas nii tulirelvi (linnustes olid suurtükid ja püssirohi) kui ka käsilaskeriistu (ammud ja nooled). Linnusekirikute varustatuse kohta liturgiliste raamatute ja riistadega on napilt andmeid; vaimulikke oli registreeritud tühisel arvul ning neil polnud õpilasi (Jelgavas, Tallinnas). Erandiks oli ainult Liivimaa ordumeistri Freitagilinnus Vönnus. Mõningat informatsiooni on konventide siseelu kohta: näidatakse Daugavpilsilise komtuuri omavoli, kuid ka Rēzekne foogti Wolter von Plettenbergi jumalakartlikkust. Mõnes konventis on märgata nägemist orduvendade vahel (Viljandi, Paide, Tallinn). Narva puhul hämmastab teade venelaste suurest juurdevoolust linna kaubanduseesmärgil (üle 1000 inimese päevas). See tekitas muide visitaatorites ilmset kartust selle tähtsa piirilinnuse julgeoleku pärast. Nende tähelepanek kinnitab juba tuntud fakti, et Narva sai järjest tähtsamaks vahendajaks Moskva kaubanduses Liivimaa ja Läänemere maadega.¹⁸

Täna Saksa Ordu Keskarhiivi direktorit, Saksa ordu liiget doktor Bernhard Demelit visitatsiooni teksti kserokoopia võimaldamise eest ning professor Udo Arnoldit (Bonnis) selles asjas vahendamise eest. Doktor Jan Kostrzakile (Toruńis) avaldan tänu abi eest Läti ja Eesti linnuste nimede identifitseerimisel.

¹⁶ Tuulse, A. Die Burgen in Estland und Lettland. Dorpat, 1942, 15.

¹⁷ Arvutusalus: Arbusow, L. Die im Deutschen Orden vertretenen Geschlechter, 117 jj.

¹⁸ Vrd. Goetz, L. K. Deutsch-russische Handelsgeschichte des Mittelalters. Lübeck, 1922, 156 jj., 224; Niitmaa, V. Der Binnenhandel in der Politik der livländischen Städte im Mittelalter. Helsinki, 1952, 324.

Allika tekst

Saksa ordu linnuste visitatsioon Liivimaal kõrgmeister Martin Truchsess von Wetzhausenil saadikute poolt 1488. aastal *

Item hernach folgt, wievil herren yn der provindts Lieflandt eingewurtzelt sein und was ein jettlicher inen hatt.^a //

Item das hauss Goldinge¹ hoth gutte notdurfft an buechssen, pulver, rocken, gerste, maltz, sundir wenigk fisch, fleysch und pfeyle, harnisch och nicht obrigk etc.

Item dy kirche och redelickeyt an buchern, kaselen und cappen und gesmeyde.

Item zcur Wind a² gutte notdurfft an specke, trewgen fleysssche, an fischen gutte notdurfft, an rocken, gerste, maltze, pulver, buchssen, pfeyle, armbruste, harnissche und alle redelickeyt meer denne zcu Guldinghe, das 10de teyl.

Item zcu Cannd³ iss das sloss mit allir zcubehorunge wol bespeyset alz fisch,

* Deutschordens-Zentralarchiv, Wien, Abt. Livland, 6/2, fol. 6r—9r (15. sajandi ära-kiri).

^a Ülejäänud lehekülj tühi, nagu ka l. 6v.

fleysch, rocken, gerste, habir, bir, pulver, buechssen und harnysch wol uff 100 manne etc. Item pfeyle och gutte notdurfft und seuberliche pferde und gutte gesellen.

Item zu Tucken⁴. gutte notdurfft^[t] an fleyssche, rocken, gerste, maltz, habir, meel. Item armbruste, buchssen und andir geschoss, gutte notdurfft und 2 tonne salpetir etc.

Item das hauss Dolbleen⁵ ouch zcu gutter mosse gespeysset, sundir fysch, speck, fleysch hot here gutte notdurfft nicht obrigk tzewgk an harnyssche und buechssen und pulver. Das obrige iss ouch nicht do an rocken und andern getreyde. Item hoebischir hengiste 20^b uff seynen stalle und 2 tzeldir, 1 rothir, der ander vall. ||

Bl. 7v

Item das hawss Mitaw⁶, eyn gut feste hawss, wol vorbauet, wol gespeysset, an harnisch, buchssen, fleysch, fysch, pulver, pottir, eyssen, rocken, gerste, habir, maltz gemalen und ungemalen. Und dy kirche och gutte redelickeyt an buchir, caselen etc., 1 pristerbrudir, keyn schulir, keyn capplan etc.

Item das hawss Kircholm⁷, wol bespeysseth, mit allirley notdurfft und redilicheyt a[n] rocken, gerste, habir, mehel, maltz gemalen und ungemalen, speck, trewgenfleysch, saelfleisch, flackfisch und saltzfisch. Item an harnysch, buchssen, armbrusten und pulver allis gutte notdurfft etc.

Item zcu Aschrode⁸ iss gutte notdurfft von allirley getreyde und fleysch, sundir^c fysch nicht und allenthalben an harnische wenigk, also pulver, puchssen, pfeil, armbrust. Item wenigk saltz.

Item das hawss Zelburch⁹ hot rocken, notdurfft gerste und habir, sundir wenig fleysch, fysch, speck, pulver 1 firteil und 1/2 tonne uff 10 manne harnysch, wenig buechssen und pfeyl sam nichtisnicht.

Item das hawss Duneburch¹⁰ iss eyn feste sloss, sundir wenigk vitalie, sundir rocken gutte notdurfft, nicht fisch, nicht fleysch, nicht pfeyl, nicht pulver etc. Und der komptur¹¹ eyn hartsynnygk mann, wen her uns eyn stueckecken irtzeygeth, das uns nach zcur tzeyt nye gescheen, was ouch hot her grossir lust zcu gelen, sporn, stegereyffen zcu me archtirtzewgk vorbueghen und alle eytelkeyth der werlith und nicht noch unsers Ordens buch etc. ||

Bl. 8

Item das sloss Russitten¹² wol bespeysset mit allirley notdurfft, das eyn sloss haben sal und eyn fromir man zcum voythe.¹³

Item das sloss Marienburg¹⁴ iss wol bespeysset mit allirley getreyde, fleysch, fysch, buchssen, pfeyl, harnysch etc.

Item das sloss Velynn¹⁵ iss mit allir notdurfft wol bespeysset, buchssen, fleysch, fysch, saltz, pulver, bley etc., alz noch keyn sloss von uns besehin iss und der komptur¹⁶, eyn fromer mann, sundir eyn boesse regimenth zcwyschen den brudern und dem hausskomptur etc.

Item das sloss Weysensteyn¹⁷ hot gutte notdurfft an gute buechssen und alle zcubehoerungen, dortzu pfeyl, harnisch, getreyde gnugk, sundir nicht ym hawsse, sundir allis auf dem lande. Item der voyth^{18d} gebit den brudir nicht ir notdurfft. Ouch ist her nicht mit den bruedern in dem rempter, sundir uff seynem gemache etc.

Item das hawss Wesenburg¹⁹ iss tzeytlichen gespeysseth, sundir das obrige iss nicht do an allem teyle.

Item das hauss Narwe²⁰ ouch vorsorgeth mit guttir notdurfft an allyn dinghen, das man zcu slossis behuff noth iss, ydoch ist es nicht also vorsorget, alz iss wol vonnothen were, wen iss leynt an der grenze an Russen und da denne gross handel iss der kowflewthe dewtz und rewsch, iss kumpt gefachen, das der rewschen kowfflewthen mehir wen 1000 uff eynem tagk yn der stadt sinth. Dorumb were guth zcuseendt zere vonnoeten, wen dy Rewszen grossen uffzehen uff das sloss etc. haben. ||

Bl. 8v

Item das sloss Reve²¹ iss eyne keysirliche borgk und do iss ouch gutte notdurfft an buchssen und ander geschoss und vitalie und der komptur²² eyn fromer mann etc., sunder keyn korschuler, keyn capplan^e und^f nicht meher denne eyn prister-

^b Arv on parandatud.

^c zcu on maha tōmmatud.

^d Sōna on parandatud.

^e s on maha tōmmatud.

^f och on maha tōmmatud.

bruder. Und do wart uns gesaget von gersten, brothe; und keyn bruder, der do yn dem rempter addir coventh esse, den der pristerhera etc.

Item das sloss *Lea*²³ eyn gut sloss gewest; unssir Orden hot das dritte teyl, doran der bisschoff zcu *Oszel*²⁴ 2 teyl und der wirfft dy dechir ab und sleeth dy gewelwe nydir muthwillens neydeshalbe, der voyth zcur *Sunenburg*²⁵ welle unsers Ordens teyl gerne bawen und bessirn. Der bisschoff wil is nicht gestetten, her bricht dy mawir nyddir uns zcu krige und spilt mit uns nec mihi nec tibi und iss unsers Ordens gross verfolgir und eyn ungeordenth bosse mensch, das sprochen alle, dy en kennen.

Item das sloss *Suneburch*²⁶ iss eyne schone burch und wirth in groser hutte gehalden tag und nacht und iss dortzu wol gespeysset mit allirley getreyde, als noch eyn sloss seyn sal, ouch gut getzewgk an buechssen, harnysch, armbruesten, pfeyle, pulver und hoppe, saltz, fleysch, fysch und gute hobische gesellsen; daruff zy trincken, das "man sy" yn der collacie dy beychte muss hoeren.

Item das hauss *Perna*²⁷ iss eyn hauss, das ouch zcu gutter mosse gespeysith iss, sundir nicht obrigk. Der kompthur²⁸ eyn guttir, geordentir mann, sundir der alde kompthur²⁹ bass tuechte eyn ampt zcu vorstehen, denn der nu komptur iss. ||

Item das hauss *Borthnick*³⁰ iss ouch wol bespeysseth mit eym schatze des getreydes, alz noch in *L[i]fflandt* besehen ist, auch an buechssen, pulvir, pfeyl etc. Sunder dy 2 lanthknechte, dy zoghen uns nicht gerne do, wenn men ha... [?] hette gerne umb der pferde willen eynen tagk geringeth, doher abir sach, das sy unwill[i]gk woren, do wolde her ouch nicht do bleyben und zcogen mit unsern mueden pferden den andern tagk biss ken *Wenden*³¹ etc.

Item das hauss *Wenden*³² iss ouch eyn gut veste hauss und iss wol bespeysseth mit allem tzeuge, das eyn sloss haben sal und ouch mit vitalie und getreyde. Yn der kirchen ouch gutte notdurfft an buchern, ornatn und kelchen und der dinst *Gotes*, der iss ouch nicht oerbrigk. Ouch machen sy do newe venien etc., der meyster³³ eyn harthir mann tunc [?] tenax.

Item das hawss *Zegewalt*³⁴, das iss eyn feste hauss und iss wol bespeysseth mit allirley vitalie, als fleyss[s], fysch, saltz, hoppe, gerste, rocken, haber, buechssen, pulvir, pfeyl, harnysch etc. und do iss der lantmarschalk³⁵ eyn redelichir und eyn geordentter mann, der uns alle ere irtzeygethe mit essen und trincken, uns und och den unsern.

Item das hawss *New Moele*³⁶, iss ouch gutte notdurfft, nochdeme alz man nichtisnicht dor gefunden hat. Itzundi hot her jo gutte redelicheynt an allirley vitalie, buechssen, pulvir, pfeyl, spek, saelfleysch, trewgenfleysch, fisch, saltz, rocken, gerste, habir, hoppen, bley etc.

g—g Äärel.

Allika teksti tõlge **

Samuti tuleb selle järel, kui palju isandaid on Liivimaa provintsis kanda kinnitanud ja mis igäuel käes on. 1.6

Samuti *Kuldīga*¹ linnusel on hea tagavara püsse, püssirohtu, rukist, otra, linnaseid, aga vähe kala, liha ja nooli, raudrüüsid ka mitte üle jne. 1.7

Samuti kirik ja varustus raamatuid, missariüüsid ja mungakuubesid ja ornaate.

Samuti *Ventspilsis*² hea tagavara pekki, kuivatatud liha, kala hea tagavara, rukist, otra, linnaseid, püssirohtu, püsse, nooli, ambe, soomusrüüsid ja kõike varustust rohkem kui *Kuldigas*, 10. osa.

Samuti *Kandava*³ on loss kõige juurdekuuluvaga hästi moonastatud, nagu kala, liha, rukis, oder, kaer, õlu, püssirohi, püssid, raudrüüd küll 100 mehele jne. Samuti nooled ja hea tagavara ja korralikud hobused ja tublid sellid.

** Tõlkinud Enn Tarvel.

¹ Kuldīga (Goldingen), linnus Kuramaal, komtuurkonna keskus.

² Ventspils (Windau), linnus Kuramaal, komtuurkonna keskus.

³ Kandava (Kandau), linnus Kuramaal, foogtkonna keskus.

Samuti Tukumsis⁴ hea tagavara liha, rukist, otra, linnaseid, kaera, jahu; samuti ammud, püssid ja muud laskeriistad, hea tagavara ja 2 tündrit salpeetrit jne.

Samuti D'obele⁵ linnus on heal määral moonastatud, kuid kala, pekki, liha on siin hea tagavara, mitte muud kraami, raudrüüsid ega püsse ega püssirohtu. Üle pole ka rukist ega muud vilja. Samuti toredaid täkkusid 20 oma tallis ja 2 teldrit, 1 kõrb, teine võik. //

1.7v

Samuti Jelgava⁶ linnus, hea kindel linnus, hästi ehitatud, hästi moonastatud, raudrüüdega, püssidega, lihaga, kalaga, püssirohuga, võiga, rauaga, rukkiga, odraga, kaertega, jahvatatud ja jahvatamata linnastega. Ja kirik ja hea va.u raamatuid, missarüüsid jne., 1 preestervend, ei ühtki skolaari, ei ühtki kaplanit jne.

Samuti Salaspils⁷ linnus, hästi moonastatud, igasugu tagavara ja varustusega rukist, otra, kaera, jahu, jahvatatud ja jahvatamata linnaseid, pekki, kuivatatud liha, suitsuliha, kuivatatud kala ja soolakala. Samuti raudrüüsid, püsse, ambusid ja püssirohtu kõike hea tagavara jne.

Samuti Aizkraukle⁸ on hea tagavara igasugu vilja ja liha, kuid kala mitte ja igatahes raudrüüsid vähe, samuti püssirohtu, püsse, nooli, ambusid. Samuti vähe soola.

Samuti Sēlpils⁹ linnusel on rukist, tagavara otra ja kaeru, kuid vähe liha, kala, pekki, püssirohtu 1 veerand ja 1/2 tündrit, 10 mehele raudrüüd, vähe püsse ja nooli, mida pole, seda pole.

Samuti Daugavpils¹⁰ linnus on kindel loss, kuid vähe toidumoon, kuid rukist hea tagavara, ei kala, ei liha, ei nooli, ei püssirohtu jne. Ja komtuur¹¹ on üks kõva südamega mees, mida ta meile natuke näitas, nagu meil seni veel kunagi pole juhtunud, siis on tal ka suur himu ratsude, kannuste, jaluste järele [...] ja kogu maailma tühise järele ja mitte meie ordu raamatu järele jne. //

1.8

Samuti Rēzekne¹² loss on hästi moonastatud igasugu tagavaraga, mis ühel lossil olema peab ja vaga mees on foogtik.¹³

Samuti Alūksne¹⁴ loss on hästi moonastatud igasugu viljaga, lihaga, kalaga, püssidega, nooltega, raudrüüdega jne.

Samuti Viljandi¹⁵ loss on igasugu tagavaraga hästi moonastatud, püssidega, lihaga, kalaga, soolaga, püssirohuga, tinaga jne., nii nagu ükski meie poolt ülevaadatud loss veel pole olnud ja komtuur¹⁶ on üks vaga mees, kuid vendade ja linnusekomtuuri vahel on paha läbisaamine jne.

Samuti Paide¹⁷ lossil on hea tagavara headest püssidest ja kõigest juurdekuuluvast, sinna juurde nooled, raudrüüd, küllalt vilja, kuid mitte linnuses, vaid kõik maal. Samuti foogt¹⁸ ei anna vendadele, mis neil on tarvis. Ka ei ole isand vendadega koos remteris, vaid oma ruumis jne.

Samuti Rakvere¹⁹ linnus on ajalikuga moonastatud, kuid üleliia ei ole üheski osas midagi.

Samuti Narva²⁰ linnus on ka kõigi asjade poolest hea tagavaraga varustatud, mis lossi tarbeks hädavajalik on, ometi ei ole see nii varustatud, nagu küll vaja oleks, kuna see asub Vene piiri ääres ja kuna saksa ja vene kaupmeestel käib seal suur kauple-

⁴ Tukums (Tuckum), linnus Kuramaal, foogtkonna keskus.

⁵ Dobeles (Doblen), linnus Kuramaal, komtuurkonna keskus.

⁶ Jelgava (Mitau), linnus Kuramaal, komtuurkonna keskus.

⁷ Salaspils (Kirchholm), linnus Lätis Väina jõel.

⁸ Aizkraukle (Ascheraden), linnus Lätis Väina jõel, komtuurkonna keskus.

⁹ Sēlpils (Selburg), linnus Lätis Väinal, foogtkonna keskus.

¹⁰ Daugavpils (Dünaburg), linnus Lätis Väinal, komtuurkonna keskus.

¹¹ Nimi pole teada.

¹² Rēzekne (Rositten), linnus Ida-Lätis (Latgales), foogtkonna keskus.

¹³ Wolter von Plettenberg, Rēzekne foogt, aastast 1489 maamarssal, aastast 1494 Lii-vimaa maameister.

¹⁴ Alūksne (Marienburg, Alulinn), linnus Ida-Lätis, komtuurkonna keskus.

¹⁵ Viljandi (Fellin), linnus, komtuurkonna keskus.

¹⁶ Wennemar von Delwich, Viljandi komtuur.

¹⁷ Paide (Weissenstein), linnus, Järva foogtkonna keskus.

¹⁸ Johann von Selbach, Järva foogt Paides.

¹⁹ Rakvere (Wesenberg), linnus, foogtkonna keskus.

²⁰ Narva (Narwa), linnus, foogtkonna keskus.

mine, tuleb ette, et ühel päeval on enam kui 1000 vene kaupmeest linnas. Seepärast oleks väga vaja hästi silmas pidada, kuna venelased pööravad lossile suurt tähelepanu jne.//

Samuti Tallinna²¹ loss on keiserlik kindlus ning seal on ka hea tagavara püsse ja muid laskeriistu ja toidumoonna ning komtuur²² on vaga mees jne., kuid pole ühtki kooripoissi, ühtki kaplanit ja mitte rohkem kui üks preestervend. Ja seal räägiti meile odraleivast; ning pole ühtki venda, kes seal remteris või konvendis sööks, kui ainult preestriisand jne.

1.8v

Samuti Lihula²³ loss on olnud hea loss; meie ordul on kolmas osa, sellest Saaremaa²⁴ piiskopil 2 osa ja see loobib katused maha ja lööb võlvid maha üleannetusest kadeduse pärast, Maasilinna²⁵ foogt tahaks meie ordu osa heameelega ehitada ja parandada. Piiskop ei taha seda lubada, ta murrab müürid maha meie kiuste ja mängib meiega «ei mulle ega sulle» ning on meie ordu suur tagakiusaja ja tavatumalt öel inimene, seda rääkisid kõik, kes teda tunnevad.

Samuti Maasilinna²⁶ loss on ilus kindlus ja peetakse kindla kaitse all päeval ja öösel ning on sealjuures hästi moonastatud igasugu viljaga, nagu üks loss peab olema, ning hea relvastus püsse, raudrüüsid, ambusid, nooli, püssirohtu ja humalaid, soola, liha, kala ning head toredad sellid; nad joovad sellepeale, et öhtusöögil peab pihti kuulama.

Samuti Pärnu²⁷ linnus on linnus, mis ka on heal määral moonastatud, aga mitte üle. Komtuur²⁸ on hea, korralik mees, aga vana komtuur²⁹ peaks paremini[?] ametit mõistma kui see, kes nüüd komtuur on.//

Samuti Burtneki³⁰ linnus on ka hästi moonastatud viljavaruga, nagu Liivimaal näha saadud on, ka püssidega, püssirohuga, nooltega jne. Aga 2 valitsejale me ei meeldinud, sest kui oleks... [?] oleks hobuste pärast hea meelega ühe päeva maha võtnud, kuna aga oli näha, et nad olid pahased, siis ei tahtnud ka sinna jääda ning sõitsime oma väsinud hobustega teisel päeval Cēsisesse³¹ jne.

1.9

Samuti Cēsis³² linnus on ka hea kindel linnus ning on hästi moonastatud kõige kraamiga, mis ühel lossil olema peab ning ka toidumoonna ja viljaga. Kirikus on ka hea tagavara raamatuid, ornaate ja karikaid ning jumalateenistus, see ei ole ka üle-arune. Ka peavad nad seal uusi *venia*'id jne., meister³³ on üks vali mees, siis ihne.

Samuti Sigulda³⁴ linnus, see on üks kindel linnus ning on hästi moonastatud igasugu toidumoonaga, nagu liha, kala, sool, humalad, oder, rukis, kaer, püssid, püssirohi, nooled, raudrüüd jne. ja seal on maamarssal³⁵ üks aus ja korralik mees, kes meile täit au üles näitas koos söögi ja joogiga, meile ja meie omadele.

Samuti Adazi³⁶ linnus, on ka hea tagavara, pärast seda kui seal mitte midagi ei olnud leida. Nüüd on siin juba hea varu igasugu toidumoonna, püsse, püssirohtu, nooli, pekki, suitsuliha, kuivatatud liha, kala, soola, rukist, otra, kaera, humalaid, tina jne.

²¹ Tallinn (Reval), linnus, komtuurkonna keskus.

²² Johann von der Recke (hüütud ka: von Summeren), Tallinna komtuur.

²³ Lihula (Leal), linnus, 1477. aastani komtuurkonna keskus, osalt Saare-Lääne piiskopi valduses.

²⁴ Saare-Lääne piiskop, 1488. aastal oli selleks Petrus Wetberch.

²⁵ Herbert von Delwich, Maasilinna foogt.

²⁶ Maasilinn (Soneburg), linnus Saaremaal, foogtkonna keskus.

²⁷ Pärnu (Pernau), linnus, komtuurkonna keskus.

²⁸ Heidenreich von Walgarden, Pärnu komtuur.

²⁹ Friedrich von der Borch, endine Pärnu komtuur.

³⁰ Burtneki (Burtneck), linnus Kesk-Lätis; haldusiunktsioone ei olnud.

³¹ Cēsis (Wenden, Võnnu), linnus Kesk-Lätis, Liivimaa maameistri residents.

³² Vt. viide 31.

³³ Johann Freitag vom Loringhofe, Liivimaa maameister.

³⁴ Sigulda (Segewold), linnus Kesk-Lätis, 15. sajandi algusest Liivimaa maamarssalite residents.

³⁵ Kort von Herzenrade, Liivimaa maamarssal.

³⁶ Adazi (Neuermühlen), linnus Kesk-Lätis, Riias kirdes; aastail 1482—1491 foogtkonna keskus.

Esitanud J. Kahk

Poola Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut,
Toruüi osakond

Toimetusse saabunud
17. IV 1984

ВИЗИТАЦИЯ ЗАМКОВ ТЕВТОНСКОГО ОРДЕНА В ЛИВОНИИ В 1488 г.

Настоящая работа содержит текст протокола визитации орденских замков Ливонии (с 1488 г.) на немецком языке, перевод на эстонский язык, а также скудные комментарии и краткое введение. Протокол хранится в Центральном архиве Тевтонского ордена в Вене (Deutschordens-Zentralarchiv, Abteilung Livland, 6/2, f. 6r—9r). Визитация была проведена послами Великого магистра Тевтонского ордена Трухзесса фон Ветцхаузена. Они представили обзор по 24 замкам Курляндии, Латвии и Эстонии: о снабжении питанием, оружием, о состоянии церквей, а также некоторые данные о жизни конвентских домов.

*Институт истории Польской Академии наук,
Торуньский отдел*

Поступила в редакцию
17/IV 1984

Marian BISKUP

DIE VISITATION DER BURGEN DES DEUTSCHEN ORDENS IN LIVLAND 1488

Die Publikation enthält das deutschsprachige Visitationsprotokoll der livländischen Ordensburgen, dessen Übersetzung ins Estnische, spärliche Kommentare und eine kurze Einführung. Das im Deutschordens-Zentralarchiv in Wien (Abteilung Livland, 6/2, f. 6r—9r) befindliche Protokoll ist ins Jahr 1488 zu datieren. Es ist eine wertvolle Ergänzung zu dem Protokoll der 1451 im Auftrag des Hochmeisters Ludwig von Erlichshausen ausgeführten Visitation (publiziert im «Liv-, est- und kurländischen Urkundenbuch», Bd. 11). Die Visitation von 1488 wurde auf Ordonnanz des Hochmeisters Martin Truchsess von Wetzhausen zusammenhängend mit seiner Absicht, den Orden zu reformieren, durchgeführt. 24 Burgen wurden revidiert (von den ungefähr 60 Ordensburgen Livlands): 6 Burgen in Kurland, 10 in Lettland und 8 in Estland, die wichtigsten Verwaltungszentren darunter. Nur 2 Komturburgen und 6 Vogtburgen wurden nicht visitiert. Der Text des Visitationsprotokolls ist somit offensichtlich komplett. Die Hauptaufgabe der Visitatoren war, die Verproviantierung, Ausrüstung und Munition der Burgen, gleichfalls die Ausstattung der Burgkirchen mit Kirchengerät zu kontrollieren, die Anzahl der Geistlichen zu überprüfen sowie die Erscheinungen des geistlichen Lebens der Komture (od. Vögte) und der Ordensbrüder zu überwachen. Die Hauptaufmerksamkeit galt der materiellen Versorgung. Darin zeigt sich nicht nur die Verweltlichung des Lebensstils der Ordensbrüder, sondern auch die komplizierte innen- und außenpolitische Lage Livlands (gespannte Beziehungen zu Rußland, Streitigkeiten der Ordensobrigkeit mit dem Erzbischof von Riga und mit der Stadt Riga). Die livländischen Ordensburgen (außer Daugavpils) waren zumeist gut mit Mundvorräten versorgt und mit Waffen ausgerüstet (sowohl Feuer- als auch Handwaffen). Die Angaben über die Ausstattung der Burgkirchen mit liturgischen Büchern und Geräten sind spärlich; die Anzahl der Geistlichen war unbedeutend; unter den Ordensbrüdern gab es Zankereien (Viljandi, Paide, Tallinn). Vermerkt worden ist die Bedeutung von Narva im russischen Transithandel.

*Institut für Geschichte der Polnischen
Akademie der Wissenschaften,
Abteilung Thorn*

Eingegangen
am 17. April 1984